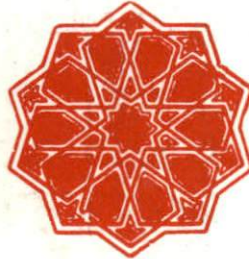

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

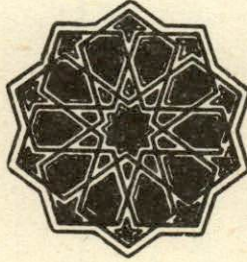

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

ISSN 1301-0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Nefis</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Hollanda Yüksek İslam Okulu</i>	59
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Debatte Über Islamische Pädagogik In Den 20. Jahrhundert</i>	67
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Müslümanların İslami Eğitiminde Gerekli Değişmeler</i>	73
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Notwendige Veränderungen Der Islamischen Erziehung In West-Europa Und In Den Islamischen Landern</i>	79
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Değişim ve İslam</i>	87
Prof. J. DANIELOU (Çev. Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK) <i>Kilisede Misyoner Düşüncesi</i>	101
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)</i>	105
Prof. Dr. Hamid ALGAR (Çev. Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU) <i>Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendî Şeyhi=Şeyh Zeynullah Rasulev</i>	131
Doç. Dr. Mustafa ERDEM <i>İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma</i>	151
Doç. Dr. İrfan AYZAN <i>Emeviler Döneminde Mevali ve Zımmilerin İdaredeki Rolü</i>	175
Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL <i>Haneî Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri</i>	191
Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM <i>Küme't b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyât'ı II</i>	201
Doç. Dr. İdris ŞENGÜL <i>Kur'an Üzerine</i>	233

Prof. Dr. Muhammed Abdullah DRAZ (Çev. Doç. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU)	
<i>"Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifi"ne Edebi Eleştiri</i>	245
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER	
<i>Musiki ve İnsan</i>	263
Dr. Niyazi AKYÜZ	
<i>Dinin Nesnelleşmesi</i>	273
Michael COOK (Çev. Dr. Sönmez KUTLU)	
<i>İslam'da Aktivism ve Quietizm: İlk Mürcienin Durumu</i>	305
Dr. Sönmez KUTLU	
<i>İlk Mürciî Metinler ve Kitâbü'l-İrca</i>	317
Dr. Baki ADAM	
<i>Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı</i>	333
Dr. Öznur ÖZDOĞAN	
<i>Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi</i>	359
Dr. Gülay CEZAYİRLİ	
<i>Dinî Grup ve Toplumsal Grup</i>	365
Dr. Bayram AKDOĞAN	
<i>Çağdaş Musikînaslardan Tunus'lu Büyük Bestekâr ve Müzisyen Dr. Salih el-Mehdî'nin Hayatı, Eserleri ve Musiki Anlayışı</i>	377
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Osmanlı Devletinde Alim-Mutasavvıf Protipi Olarak; Şeyhülislam Molla Fenarî ve Tasavvuf Anlayışı</i>	385
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Ebu Abdurrahman Sülemî'nin Zikru'n-Misveti'l-Müteabbidâti's-Sufiyyât Adlı Eseri ve Tasavvuf Tarihinde Kadın Sufilerin Yeri</i>	403
Dr. Recai DOĞAN	
<i>Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili</i>	407
Ar. Gör. Bilal KEMİKLİ	
<i>Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Devran ve Semâ'a İlişkin Görüşleri</i>	443
Dr. Seyfettin ERŞAHİN	
<i>İslam Tarihçiliği Üzerine (Kitap Tanıtımı)</i>	461

KİTAP TANITMA

Dr. Seyfettin ERŞAHİN

Prof. Dr. Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Sevinç Matbaası Ankara 1991, XIV-208 (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları no: 295).

Tarihte usûl veya metodoloji üzerine, ülkemizde telif ve tercüme, yeterli düzeyde ve sayıda olmasa da, pek çok eser bulmak mümkündür. Ancak İslâm Tarihçiliği konusunda Türk okuyucusunun faydalanacağı eser bir kaç taneden ileri gitmez.

Bu ihtiyacı karşılamak ve yapılan çalışmalara katkıda bulunmak için Prof. Dr. Sabri Hizmetli tarafından kaleme alınan eser, teşekkül ve tekâmül safhalarında İslâm tarihçiliği, meşhur Müslüman ravileri, tarihçileri ve eserlerini, Kur'an ve Sünnet'in tarihe bakışını ve değerlendirişini ihtiva eden bir "*İslâm Tarihi Usûlü*" denemesidir.

Yazar, tarih metodolojisi ve felsefesi hakkında genel bilgiler verdikten sonra, İslâm tarihçileri hakkında geniş malumat sunar. Çalışmanın en önemli yönlerinden ve İslâm Tarih usûlüne katkılarından birisi Kur'an ve Sünnet'e tarih kaynağı olarak geniş bir yer verilmesidir.

Kitap; Önsöz, *Tarih ve Tarihçilik (I. Bölüm) Müslümanlarda Tarihçilik (II. Bölüm)*, *İslam Tarihinin Kaynaklarından Olmak Bakımından Kur'an ve Nadis (III. Bölüm)*, *Bibliyografya ve Dizin*'den oluşmaktadır.

Yazar, önsözünde böyle bir çalışmayı yapmasının sebebini "*teşekkül ve tekâmül safhalarında islâm tarihçiliğini, meşhur Müslüman ravileri, tarihçileri ve eserlerini, diğer yandan Kur'an ve Sünnet'in "Tarih"e bakışını ve değerlendirişini*" ele almak olarak ifade etmektedir.

İslâm tarihçiliğinde temel ittihaz edilmesi veya tarih yazarken devamlı hatırdaki tutulması gereken usûl, yazara göre, şu ayet-i kerime olmalıdır: "*Ey iman edenler. Eğer bir fasık size bir haber getirirse, hallerini bilmediğiniz kimselere kötülük etmekten korkarak haberin aslını araştırın, aksi halde yaptığını pişmanlık duyanlardan olursunuz.*" (Hucurat-6).

İslam tarih yazmacılığında söz konusu ayetin metod bakımından esas alınması gerektiğini vurgulayan yazar, müslümanları tarihçilikle yakından ilgilenmeye sevkeden faktörleri şöyle sıralamaktadır:

1. Müslümanlar gerek Hz. Peygamber devri olaylarının, gerek onun ölümünden sonra ortaya çıkan itilafların bilinmesine büyük önem verdiler.

2. Sözlü tarihçiliğe uzun yıllar güçlü bir şekilde devam eden Müslümanlar, kıssacılığa, haberciliğe ve İslâm tarihinde meydana gelen hadiselerin rivayetine büyük önem verdiler.

3. Kur'an ve Sünnet'in Ehl-i Kitap, Yahudiler, Hıristiyanlar-Sabiiler ve Mecusiler gibi topluluklardan sözetmesi, onların dinleri ve medeniyetleri hakkında öz ve genel bilgiler vermesi Müslümanları, devletler ve milletler tarihi disiplinleriyle meşgul olmaya yöneltti.

4. Müslümanlar hem kendi ilim ve kültür değerlerini, alimlerini ve mütefekkirlerini, hem de çağdaşları olan ve kendileriyle birlikte yaşayan milletlerin kültür ve medeniyetlerini öğrenmek ve tanımak istediler.

5. Müslümanların soy-sop, aşiret ve kabile gibi unsurlara bağlılığa özel önem vermeleri onlar arasında "Ensâb İlmi"nin büyük kabul görmesine ve müstakil bir disiplin olarak ele alınmasına sebep oldu.

6. Müslümanlar, fethedilen ülkeleri ve insanlarını, kültür ve medeniyetlerini, milli ve manevi değerlerini tanımak istediler. Bu anlayış ve arzu onları fethedilen ülkeleri tarihi ve coğrafi şartları içerisinde ele alıp ortaya koymaya sevketti.

"Tarih ve Tarihçilik" adını taşıyan I. bölümün alt başlıkları "*Tarih Kavramı*", "*Tarihin Dünyü ve Bugünü*", "*Tarih ve İnsan Toplulukları*", "*Tarihin Yararı*", "*Tarihçiliğin Genel Kuralları*", "*Tarih Tenkidi*", "*Tarihin Malzemesi*" ve "*Tarihin Bölümleri*" dir.

Tarih Kavramı başlığı altında tarih kelimesinin lugavî ve ıstlahi anlamasını çeşitli varyantlarıyla ortaya koyan yazar şu tarih tanımı denemesini yapmaktadır: "*Bize göre; "tarih" kelimesi, esas itibariyle, zaman anlamını taşımakta, fertlerin ve toplumların durumlarını ve hareketlerini "vakit" içerisinde belirlemektedir.* (s. 2).

Tarih kelimesi uzun yıllar boyu çeşitli kavimlerce kullanılmagelmiştir. Söz konusu çalışmada yer alan bilgilere göre Araplar da ise tarih kelimesini teknik bir tabir olarak ilk defa Yemen'de *Ya'lâ b. Ümeyye* kullanmıştır. Arapça'da tarih fikrini ifade etmek için "*tarih ve ahbâr*" teknik tabirleri kullanılmaktayken "*Ahbar*" kavramı zamanla Rasulullah'ın amelleri ve sözleri ile ilgili bilgileri ifade için kullanılmıştır. Müslüman tarihçiler-

den el-Mes'udi (ö. 345/957) *Murûcu'z-Zeheb* ve *el-Mutahhar el-Bed'u ve't-Tarih'inde*, el-Kâfîcî *el-Muhtasar tî İlmi't-Tarih* adlı eserinde tarih kavramı ve fikrini çeşitli düzeylerde ele almışlardır.

Tarihin Dünü ve Bugünü adlı başlıkta tarih kavramı ve anlayışının İslâm dünyasında ve Avrupadaki gelişme safhaları incelenmektedir. Son olarak gelinen noktaya şu cümlelerle işaret edilmektedir: “*Kabul etmek gerekir ki, ilim ve teknoloji çağı olan günümüzde, tarih ilmi ile ilgili bilgiler henüz olgunluk dönemine ulaşmadı. Hikâyecilik ve nakilcilik temellerine dayanan “rivayetçi tarihçilik” safhasından kurtularak “eleştircilik, karşılaştırmacılık ve sentezcilik” temellerine dayalı evrensel modern tarihçiliğe gelinmişse de tarih tenkidi yönünden yeni boyutlar kazanılmadı; tarih felsefesi bakımından da halâ çocukluk dönemi yaşanılmaktadır.*” (s. 14-15).

Tarih ve İnsan Toplulukları başlığı altında, tarih konusunun insan ve onu meydana getirdiği olaylar olduğu fikrinden hareketle, millet olma bilinci seviyesine erişmiş her topluluğun tarihlle ilgilendiği vurgulanmakta ve şu hüküm verilmektedir: “*Belli bir ülküsü olan yükselme ve olgunlaşma isteyen herkesin tarih hakkında bilgi sahibi olmak isteyeceği muhakkaktır... Fiziki ve ruhi varlığı sürdürmek için insanın tarih bilgisine ihtiyacı vardır. Üstelik devlet ve millet varlığının devamlılığı önemli ölçüde geçmişin bilgisine ve tecrübesine dayanır.*” (s. 16).

Tarihin Yararı'na gelince, “*geçmişin yeniden yaşanmasını, yaşanan zamanın daha iyi değerlendirilmesini ve geleceğe daha elverişli şartlarla girilmesini sağlamaya çalışır... Milli ve manevi değerlerin tanınmasını temin eder... Tarih şuuruна sahip olan insanlar, milli ve manevi değerlerine bağlanırlar, geçmişin olaylarından dersler alırlar.*” (s. 18).

Tarihçiliğin Genel Kuralları olarak yazarın söylediklerini şöyle özetlemek mümkündür: Herşeyden önce tarih kuralları tarih metodolojisi, tarih tenkidçiliği ve tarih felsefesi tarafından ortaya konmakta, amacı ise çağdaş tarih ve tarihçiliğin nasıllığını ve niceliğini tesbit etmek olarak belirtilmektedir. Bu kurallar çerçevesinde şunlar tarihçiliğin ilkeleri arasında şunlar öngörülmektedir: 1- Tarihçilik, tarihi hakikatlerin korunmasını ve yaşatılmasını sağlamak amacıyla yöneliktir. 2- Tarih, tarafsız yazılmadır. 3- Tarihçiliğin ilkelerinden birisi de tasviri bilgi vermektir.

Yazara göre *Tarih Tenkidi*, yazılanların “tarih”e dair olup olmadıklarının tespitini ve tarihi hakikat’ın ortaya çıkarılmasını sağlar. Ele geçen malzemenin metin ve sened yönünden “tarih tenkid usulleri” doğrultusunda doğru olup olmadıklarının tespiti icap etmektedir. Bu ameliye ise “dış tenkid” ve “iç tenkid”le olur.

Tarihin Malzemesi konusuna gelince, yazar herşeyden önce tarihin kaynaklarının tarih vesikalara dayandığını, tarihe ait bu ve buna benzer malzemenin “tarihin menbaı” durumunda olduğunu belirtir ve tarih ilminin kaynaklarını şöyle tasnif eder: 1. Rivayet edilenler, 2. Abideler, 3. Yazılanlar. Bir başka ayırıma göre ise; 1. Diplomatik kaynaklar, 2. Nakil kaynaklar, 3. Resmi mektuplar.

Tarihi gelişim içerisinde tarih ilminin yazılışı da farklı şekillerde olmuştur. Yazar’a göre bu aşamalar şunlardır: 1. Rivayetçi yazış. 2. Öğretici yazış. 3. Neden-nasılıcı yazış. 4. Sosyolojik yazış.

Çalışmanın ikinci bölümünde “Müslümanlarda Tarihçilik” ele alınmakta ve bölümün alt başlıkları şöyle sıralanmaktadır: 1. *İslâm Öncesi Araplarda Tarih*, 2. *İslâm Tarihinin Doğuşu*, 3. *İslâm Tarihinin Dünü ve Bugünü*, 4. *İslâm Tarihinde Tenkit*. a. *Birûnî ve Tarih Tenkitçiliği*, b. *ez-Zehebî ve Tarih Tenkit Usulü*, c. *İbn Haldun ve Tenkidi İslâm Tarihi*, d. *Şehbenderzâde Ahmet Hilmi ve Tarihçiliği*, 5. *Klasik İslâm Tarihinin Genel Karakteri*, 6. *Yeni İslâm Tarihi ve Temel Özellikleri*, 7. *En Eski Müslüman Tarihçiler*.

Başlıklardan da anlaşılacağı gibi İslâm tarihinin gelişmesini tarihi seyir içinde ele alan yazar *Cahiliye Dönemi Arap Tarihçiliğine* değindikten sonra İslâm tarihinin doğuşunu m. 610 yılında Kur’an Vahyi’nin gelişine bağlamakta, Hz. Peygamber’in hayatının sonraki nesillere aktarılma arzusunun İslâm tarihçiliğinin gelişmesinin en önemli etkeni olduğunu belirtmektedir.

İslâm Tarihinin yazılışı siyer ve megazi denemeleriyle başladı denilebilir. Bunları “tabakat ve teracim” kitapları izledi. “Harac” ve “Emval” kitapları da İslâm tarihçiliğinin erken ürünlerindedir. İslâmi nakiller a) Kur’an, b) Sünnet c) Tefsir d) Siyer ve Megazi e) Melahim ve Ahbar kitaplarıdır.

İslâm Tarihinin Dünü ve Bugünü’nün siyer ve megazi tarihçiliğinden başlayarak günümüz modern İslâm tarihi yazmacılığına kadar konuyu geniş olarak incelemektedir.

İslâm Tarihinde Tenkit’te an’anevi rivayetçilik anlayışına dayalı “hikâyeci tarih” tarzından “dirayetçi tarih” tarzına geçiş konusu ele alınmaktadır. Yazar’a göre bu geçişte en önemli basamak hadis usûlünde “cerh ve tadil”dir. Müslüman tarihçilerden *Birûnî* ‘*İbn Miskeveyh*, *Reşidüddin el-Tabib*, *İbn Said el-Magrib’i*, *Taceddin es-Sübki*, *Muhyiddin el-Kâfîci* ve *es-Sahavi* tenkidçi tarihçilerin başlıcalarındandır.

Klasik İslâm Tarihinin Genel Karakteri başlığı altında yazarca vurgulanan husus, rivayete dayanan tarihi malzemelerin doğruluğunun tesbitidir. Klasik tarih yazmacılığı aşamasında raviler tarafından ne aktarılmışsa tarih ona göre yazılmıştır. Yüzlerce cildi bulan İslâm tarihinin kaynakları ise esas itibariyle İbn İshak, Vâkidi, İbn Sa'd ve Taberi gibi üç-dört kişinin eserleridir. Bu tarihçiler ise pek çok yönden tenkit edilmişlerdir. Bunun yanında her devirde yeniden yazılan İslâm tarihi yeni kuşaklar tarafından yapılan değerlendirmeleri yansıtır. Klasik dönem İslâm tarihçiliği, şahsi kahraman ve kahramanlıklara ve siyasi tarihe önem verirken, sosyal ve ekonomik yönü ihmal etmiştir.

Yeni İslâm Tarihinin Temel Özellikleri başlığı altında ise, klasik dönem İslâm tarihi yazmacılığının hatalarından ve eksik yönlerinden kurtularak çağdaş ilmi tarih anlayışıyla İslâm tarihinin yeniden yazılmasının gerekliliği ortaya konmaktadır.

Kitabın büyük bir bölümünü en eski Müslüman Tarihçilerin kısa biyografileri oluşturur. Bu başlık adı altında incelenen tarihçiler şunlardır: Urve b.ez-Zübeyr, Ka'bu'l-Ahbâr, Abdullah b. Selam, Eban b. Osman, Şurabil b. Sa'd, Vehb b. Münebbih, İbn Şihâb ez-Zuhri, Abdullah b. Ebu Bekr b. Hazm, Ma'mer b. Râşid, Musa b. Ukbe, Cabir el-Cufi, Avane b. Hakem, İbn İshak, Ebu Mihnef, Seyf b. Ömer, el-Kelbi, el-Vakidi, Muhammed b. Sa'd, İbn Hişam, Medâini, İbn Abdilhakem, İbn Kuteybe, Dineveri, Belazurî, Ya'kubî, Taberi, Mesudi, İbn Nedim, Makdisi, İbn Miskevayh, Beyhakî, İbn Asâkir, Sem'âni, İbn Esir, İbn Hallikan, Subki, ve İbn Kesir.

Çalışmanın III. bölümü *İslâm Tarihinin Kaynaklarından Olmak Bakımından Kur'an ve Hadis* adını taşır. İslâm Tarihinin Kaynağı Olarak Kur'an başlığı altında Kur'an ve Tarih, tarihi olaylar, olgular ve insan konuları ele alınır.

Yazara göre esas itibariyle bütün İslâmi ilimlerin kaynağı olan Kur'an asıl kaynakları, haberler ile yazılı ve sözlü rivayetler olan İslâm tarihinin de kaynağıdır. İçerdiği geçmişle ilgili bilgiler tarihi olaylarla ve olgularla ilgili yorumlar bakımından İslâm tarihinin kaynağı olarak Kur'an ayrı bir önem taşır.

Bu esastan sonra yazar, Kur'an'ın hangi konularda ve ne şekilde kaynak olduğu, tarihe sağladığı materyalin niteliğini ve sahasını göstermeyi hedefler. Tarihi Olaylar-Olgular ve İnsan başlığıyla ise Kur'an'ın insana ve onun çevresiyle ilişkilerine verdiği önem ele alınır. Bu çerçevede bütün tarihi olayların fert ve toplumun mahsulü olduğunu bildiren Kur'an, bazı peygamberlerin ve milli kahramanların şahsında, insanı ve tarihi olaylardaki rolünü açıklar. Yine Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla Allah, tabiatın Malîki, insan da işletmecisidir. İnsan tabiatın imarıyla görevlidir.

Son olarak, *İslâm Tarihinin Kaynağı Olarak Hadis* başlığı altında Hadis ve Tarih, Rivayetçilik ve Hadis ve Hadis Tarihi ve İslâm Tarihindeki yeri konuları incelemeye tabii tutulur. İslâm tarihçilerinin devamlı vurguladıkları husus, hadisin İslâm tarihinin en önemli kaynaklarından olduğudur. Öyle ki es-Sahavi "*Tarih, hadis ilimlerinden bir ilimdir*" demiştir. Hz. Peygamberin fiilleri, sözleri ve faaliyetleri ile ilgili hadisler şiyer ve megazi yazmacılığının kaynağını oluşturur. Diğer bir husus, İslâmın ilk dönemlerine ait dini ve gayri dini haberlerin rivayetler şeklinde bize ulaşmasıdır. Rivayetlerin değerlendirilmesi ve tahlili hadis ilminin de konusudur. Hadis ilmi ile İslâm tarihinin ilgisini kısa fakat öz olarak ana hatlarıyla tarihi gelişimi içinde ele alan yazar, kitabını şu cümlelerle bitirir: "*Aslında Kur'an ve Hadis'in İslâm tarihçiliği yönünden ele alınıp yorumlanması meselesi, böyle genel mahiyetteki bir çalışmanın sınırlarını aşan, derinlemesine ve mukayese -tenkid- tahlil temelleri üzerinde müstakil olarak tedkik edilmesi gereken bir konudur.*"

Ülkemizde sahasında önemli ve ilk denemelerden biri niteliğini taşıyan bu eserin İslâm tarihçiliği alanında çalışma yapacaklara yol gösterici bir başvuru kitabı olduğunu düşünüyoruz. Bu vesile ile hocamızı tebrik ediyor, çalışmalarının devamını bekliyoruz.